

Esad Duraković

**ANATOMIJA JEDNOG PARADOKSA
(O eseju Ivana Lovrenovića *Andrić, paradoks o šutnji*)**

**THE ANATOMY OF A PARADOX
(On Ivan Lovrenovic's *Essay Andric, a Paradox of Silence*)**

Sažetak

Esej Ivana Lovrenovića koji je dobio nagradu „Midhat Begić“ za najbolji esej 2008. godine pretenciozni je pokušaj autora da revalorizira recepciju Andrićeva književnog djela i da preispita vrijednosnu poziciju toga djela u historiji književnosti, pri čemu Lovrenović posebnu pažnju posvećuje onom dijelu kritike koji u Andrićevu opusu otkriva i obrazlaže njegove ideologijske pozicije. Međutim, Lovrenovićev esej suštinski je inferioran prema ovim kritičarima Andrićeva opusa, i istovremeno je metodološki neadekvatan u odnosu prema Andrićevu djelu: Lovrenović kombinira u svome eseju metode koje su inkompatibilne, koje su čak međusobno protivrječne, tako da autor u cijelome seju – nesvjestan vlastitih metodoloških protivrječnosti – gradi metodološki galimatijas, demonstrirajući metodološku nekonzistentnost te istraživačku nekompetentnost i nezrelost. Nastojeći da otkrije navodni paradoks u recepciji Andrićeva književnog opusa, Lovrenović je ispisao esej koji je sam, zapravo, sav od paradoksa, tako da esej predstavlja primjer metodološke nekompetentnosti u tumačenju i vrednovanju književnog djela.

Cljučne riječi: Ivo Andrić, metodološka nekoherentnost, historija književnosti, paradoks, Ivan Lovrenović, orijentalizam, ideološki pristup, recepcija, pozitivizam

Summary

Ivan Lovrenovic's essay, which won the „Midhat Begić“ Award for the best essay in 2008, is a pretentious attempt of the author to reevaluate the understanding of Andrić's work and to reexamine the significance of the work in literary history. In the process, Lovrenovic places a special emphasis on the critic texts on Andrić, which reveal and explain his ideological positions. However, Lovrenovic's essay is, in essence, inferior to the very critics of Andrić's work he mentions and is, at the same time, methodologically inadequate in relation to Andrić's work: Lovrenovic combines in his essay the methods which are incompatible, even contradictory, so it is seen throughout the text that the author is unaware of his own methodological contradictions – he creates a methodological galimatias by demonstrating methodological inconsistency and research incompetence and immaturity. In an attempt to reveal the so-called paradox in understanding of Andrić's literary opus, Lovrenovic wrote an essay which is a paradox on its own, thus standing out as an example of methodological incompetence in understanding and valorization of a literary work.

Key words: *Ivo Andrić, methodological incoherence, literary history, paradox, Ivan Lovrenovic, orientalism, ideological approach, reception, positivism*

Riječ *paradoks* u mome naslovu, pored stilske funkcije, ima zadatak da naslovnom pozicijom ukaže na to kako je metodološki i logički neodrživ Lovrenovićev esej koji, također, u svome naslovu nosi važnu riječ *paradoks*, a namjera mu je da predstavi paradoks u recepciji Andrićeva djela u čitalačkom auditoriju bivše Jugoslavije. Međutim, Lovrenovićev tekst je sam metodološki protivrječan u tolikoj mjeri da je esej, zapravo, paradoksalan u sebi samome, te kao takav ne postiže osnovni cilj koji mu je namijenio autor.¹ Svakom

---

¹ Esaj *Ivo Andrić, paradoks o šutnji* Ivana Lovrenovića dobitnik je prve bijenalne nagrade za književni esej „Midhat Begić“ za 2007. i 2008. godinu PEN centra BiH i časopisa *Novi Izraz*. Esaj je objavljen u: *Novi Izraz*, br. 39, PEN centra Bosne i Hercegovine, Sarajevo, januar-mart 2008, str. 3-44.

(naučno)istraživačkom radu, ali i nešto fleksibilnijem žanru eseja, najvažnije je da je metodološki koherentan i konsekventan, da je u tom pogledu „oklopljen“, bez obzira na to da li je metoda valjana ili nije, i obrnuto – rad je neodrživ srazmjerno metodološkoj nekoherentnosti.

Za analizu Lovrenovićeve eseja postoji nekoliko važnih razloga. Prvo, riječ je o tekstu koji pretenciozno nastoji revalorizirati Andrićevo djelo, a još više, zapravo, recepciju toga djela u velikom vremenskom rasponu, prvenstveno na temelju nacionalno-ideoloških kriterija i klasifikacija.

Drugo, kao što napomenuh, osnovni cilj Lovrenovićeve eseja jest da vrednuje i na poseban način „sortira“ ogromnu literaturu o Andrićevu djelu, što znači da nastoji, kao esej, valorizirati jedva preglednu književnohistorijsku građu o jednom iznimno važnom književnom opusu. Razumije se, tako pretenciozni ciljevi sasvim su iznad mogućnosti eseja kao žanra – i to je već prvi njegov „žanrovsko-metodološki“ paradoks – pa se i „ocjene“ u Lovrenovićevu eseju izriču kao impresije, često „utemeljene“ na fragmentiranju tekstova s kojima komuniciraju; one su, kao takve, i neobrazložene, tako da esej karakterizira metodološka nedosljednost. Zahvaćanje opusa Ive Andrića, prezentiranje iz njegove biografije detalja koje Lovrenović smatra važnim za svoju interpretaciju te, posebno, revaloriziranje ogromne književnohistorijske građe o tome opusu moguće je u studiji, a ne u jednome eseju: esej se upravo u ovom slučaju pokazuje žanrovski neadekvatnim ciljevima njegova autora. Mnogi problemi Lovrenovićeve rada proizlaze iz toga što on koristi neke žanrovske karakteristike eseja, i „nastupa“ kao esej, dok istovremeno ima pretenzije naučne, književnohistorijske studije, koje ne uspijeva dosljedno realizirati. U takvim slučajevima neizbježne su metodološke nekonzistentnosti.

Treće, esej je nagrađen nedavno ustanovljenom nagradom „Midhat Begić“, pa i zbog te činjenice zaslužuje pažnju.

Najzad, i četvrto, autor eseja dotiče se – u općoj metodološkoj nedosljednosti – i moga jednog rada posvećenog djelu Ive Andrića.²

---

² Moj rad pod naslovom *Andrićevo djelo u tokovima ideologije evrocentrizma* objavljan je više puta, na bosanskom i na engleskom jeziku, a Lovrenović se

Jedan od postulata Lovrenovićeve eseja jest da književno djelo treba čitati bez bilo kakvih ideoloških „kontaminacija“ i projekcija, da tome djelu valja pristupati izvan ideološkog konteksta. U skladu s tim, on se kritizerski koncentrira na „nacionalnoideološke kriterije“ (str. 26) u recepciji Andrićeva djela, pa tako podnaslovima i strukturira svoj esej. Paradoks je već tu, jer autor eseja izgrađuje i zatim afirmira upravo ono protiv čega se bori: njegovi podnaslovi *Tursko iracionalno*,³ „*Bosanska mržnja*“, *Andrić i muslimani*, *Hrvatska recepcija*, stilistički i u skladu s elementarnim razumijevanjem teksta, ekspliciraju borbu autora eseja protiv etno-nacionalnih i općenito ideoloških recepcija Andrićeva djela, ali njegova usrdnost protiv takvih čitanja, sama po sebi i izdignuta na razinu osnovnoga zadatka eseja, predstavlja ideološku poziciju, jer bi bilo u sukobu s logikom tvrditi kako borba protiv (određenih) ideologija nije i sama ideološka platforma. Lovrenoviću je cilj – o tome svjedoče već i naslov i podnaslovi eseja – da se prije svega *razračuna* s vrednovanjima i čitanjem Andrićeva djela koji su drukčiji od njegova, tako da je Lovrenovićeva ideološka pozicioniranje sama duša njegova teksta. On je u pravu, po mome sudu, kada delegitimira svojatanje Andrićeva opusa (i književnosti općenito) po kriterijima nacionalne pripadnosti pisca, po mjestu njegova rođenja i drugim izvanknjiževnim kriterijima, jer je književnost – o tome sam više puta pisao – nadnacionalni sistem. U tom smislu, pogrešno je što neki Bošnjaci ne prihvaćaju kao važan dio i vlastite baštine vrijedno Andrićevo književno umjetničko djelo u kome je – ipak i gotovo konsenzusom – utvrđen model saidovskog *orijentalizma*. Štaviše, mislim da je Andrićevo djelo ponajviše bosansko (i bošnjačko je, dabome) po svim valjanim kriterijima po kojima se stvara i izučava historija književnosti, bez obzira na to da li im se sviđa ili im se ne sviđa svijet Andrićeva književnog djela. Povremeni pokušaji nekih Bošnjaka da to djelo odgurnu

---

poziva na zbornik *Andrić i Bošnjaci*, Preporod“, Bošnjačka zajednica kulture – Općinsko društvo Tuzla, Tuzla, 2000, str. 192-206.

³ Već u uvodnome dijelu eseja Lovrenović razdragano preuzima citat i odnos prema *turskom iracionalnom* (prema turskome u Bosni) od Miroslava Karaulca, koji tursko u Bosni naziva „predelima mraka“ (Cit. u: *Novi Izraz*, str. 7).

„preko Drine“ besmisleni su jer su uzaludni, književnohistorijski neutemeljeni. No da se vratim prerusenom Lovrenovićevom ideologiziranju.

Dok Lovrenović osuđuje sve „nacionalne recepcije“ i „valorizacije“ Andrićeva djela, čitalac eseja će bez naprezanja uočiti kako on to čini zarad afirmiranja *jugoslovenske pozicije* u recepciji Andrićeva djela. On u tome ustrajava, pristajući – dugotrajno i uporno – uz Andrićevo artikuliranje *jugoslovenstva*, da bi najzad, otvoreno i sa žalom, kazivao (20/21) o tome kako je Andrićev ideal *jugoslovenstva* doživio potpuni krah u ovom našem vremenu. Ovom prilikom je irelevantno da li je *ideja jugoslovenstva* pozitivna ili negativna, već valja podvući kako se njeno pozitivno kontekstualiziranje u Lovrenovićevu eseju javlja kao fatalan metodološki paradoks. Naime, autor koji pobija, kao pogrešne, ideološke pristupe Andrićevu djelu morao bi biti metodološki konzistentan pa ne formirati drugu ideološku platformu kao zamjenu za njih, makar to bilo i *jugoslovenstvo* koje je – treba li to uopće nekome dokazivati?! – ideologijska kategorija, čak politička. Lovrenović ispisuje u eseju više stranica o Andriću i Krleži da bi pokazao kako su oni veoma „slični, i to baš ideološki“, pa zaključuje – ponovo uspostavljajući čvrstu vezu između književnog i ideološkog, protiv čega se, paradoksalno, bori – kako u Andrića i Krleže „Taj biografski simultanitet s jedne, i tematska podudarnost u književnim djelima s druge strane, omogućuje da se, u razvijenoj komparativnoj analizi, vide i sve važne *književne i ideološke* (kurziv E. D.) razlike među njima“ (15/16).⁴ Osim toga – kazao sam već – borba protiv ideoloških pristupa književnom djelu već po sebi predstavlja određenu ideološku poziciju – ostaje samo da se utvrdi njen karakter ili smjer – a to je najteža metodološka greška u tekstu koji promovira, kao vlastito načelo, autonomnost književnog umjetničkog djela u

---

⁴ Traženje uporišta i u biografijama autora za analiziranje *književnog i ideološkog* aspekta njihova djela paradoks je ne samo zbog toga što autor eseja ovako koordinira *književno i ideološko*, protiv čega se deklarira, već je paradoks i po tome što uvodi kriterij *biografskoga*, za koje u tekstu više puta tvrdi da se mora odvojiti od *književnoga*, pa i Rizviću zamjera pozitivizam kao smrtni grijeh, ali – o tome će kasnije biti više riječi.

odnosu prema ideologijama. Ne postoji ideološki sasvim „nevin“ tekst, ili sasvim „nevin“ diskurs. Lovrenovićev esej je ideološki, iako on to nekonzistentno poriče, što znači da je teorijski i metodološki neosviješten.

U vezi s tim, i sljedeći autorov korak vodi u pravcu metodološkog samoporicanja. Naime, Lovrenović veli, s pravom, kako je „Aksiomatski jasno da književnost nije historiografija, niti je Andrićevo djelo udžbenik povijesti“ (36). To jest jasno svakome ko ima bilo kakvo znanje o književnosti. On je također u pravu kada navodi kako je Andrićevo djelo „na poseban način izrazito historično“ (36), zatim kako je postojao „snažno i konzistentno oblikovan odnos spram povijesti u piščevoj svijesti, koji bi se mogao nazvati pesimističkim vitalizmom, i koji će se u budućim Andrićevim djelima izraziti u cijeloj gami različitih konkretnih manifestacija u nepreglednoj povorci likova, sudbina i situacija“ (10). Najzad, Lovrenović navodi nešto što se nauči već u srednjoj školi, a što on imenuje kao *metodološko krivotvorenje*: „...zamjenjuje se i miješa književna fikcija s faktičkom povijesnošću, a govor likova neovlašteno se pretvara u ‘stav’, ‘izjavu’, ‘mišljenje’ pisca, odnosno građanske osobe Ive Andrića...“ (23). Sve su ovo notorne književnoteorijske činjenice, ali Lovrenovićevi metodološki problemi počinju onoga časa kada – izrazivši ove aksiome – poriče Andrićevu opusu ideološku dimenziju. Valjda je jasno, u teorijski konsekventnom promišljanju, da djelo koje je „na poseban način izrazito historično“ itd. poziva i na naročitu recepciju povijesti bez obzira na to što je ne treba poistovjetiti s (nepostojećim) autorovim stavom. Metodološki je nesuvislo tvrditi za neki opus da je „na poseban način izrazito historičan“ (naročito tamo gdje je povijest prepuna ideoloških sukoba) i istovremeno poricati ideološke nanose u tome djelu te odricati valjanost i „historičnim“ čitanjima toga djela, što uopće ne mora značiti da se ono čita kao *udžbenik povijesti*: složenost *takve* recepcije *takvoga* djela izmiče krajnje uprošćenom tumačenju Ivana Lovrenovića. Njegov tekst, zapravo, upućuje na nedvosmislen a sasvim pojednostavljen zaključak: Andrićevo djelo jest „na poseban način i izrazito historično“, ali ne smije se u njemu uopće vidjeti historija. Odnos fikcionalnog i faktičkog u književnom djelu mnogo je složeniji od paradoksalnog odnosa koji utvrđuje Lov-

renović. Književno djelo je polivalentno i otvoreno i u tom pogledu. O tome svjedoči i činjenica – o kojoj upravo Lovrenović piše, pogrešno je tumačeći – da otkako postoji Andrićevo djelo formiraju se i vrlo različita njegova čitanja: „muslimansko“, „hrvatsko“, „srpsko“, „jugoslovensko“. Naravno, i intersubjektivno akademsko.⁵ Čak i čitaoci koji imaju akademski pristup književnom djelu ne mogu s takvom indignacijom kako to čini Lovrenović odbaciti sva čitanja koja su drukčija od njihovoga, ili od naših akademskih čitanja, jer je riječ o ogromnom broju čitalaca, i to ne samo (ne-akademskog) pučanstva nego i akademski obrazovanih ljudi koji čitaju Andrićevo djelo upravo na onaj način kojeg se Lovrenović zgražava. Ta činjenica, koja je evidentna toliko da joj i Lovrenović posvećuje cijeli svoj esej, kazuje izučavaocu književnosti da nije posrijedi uporna glupost ili potpuna neukost golemog/golemih auditorija, već da u samome djelu „ima nečega“ – upravo *u tome* djelu! – što se neodoljivo otvara i takvom čitanju. „Stvar“ je do djela, a ne do čitalaca. Samo krajnje rigidan tumač Andrićeva opusa može uporno odbijati to nijansiranje. Doduše, Lovrenović veli (24/25) da se „ne može osporiti *pravo*“ (podvukao E. D.) i drukčijim čitanjima Andrićeva djela, ali odmah ironizira takva čitanja, svodeći ih na razumijevanje književnog djela kao „udžbenika povijesti“. Pada u oči i riječ *pravo*, koju koristi autor eseja. U suštini, ovdje se ne radi o *pravu* na nešto, jer čitalac ima *pravo* da radi s knjigom šta hoće; to su apsolutno drukčije relacije prema njemu, i upotrebom riječi *pravo* autor eseja neopozivo, ipak, diskvalificira svako čitanje koje je drukčije od njegovoga. U teorijskom diskursu treba govoriti o *valjanosti* čitanja, a ne o *pravu* na njega. Konačno, rigidnost ove

---

⁵ U tjeskobnoj fusnoti – upravo na margini moga teksta – možda vrijedi zabilježiti kako su ova „nacionalna čitanja“ Andrićeva djela („muslimansko“, „srpsko“, „hrvatsko“, „jugoslovensko“) „internacionalizirana“ na jedan gotovo morbidan način. Naime, nije samo Radovan Karadžić podastirao utjecajnim funkcionerima međunarodne zajednice, u svome političkom argumentiranju, Andrićevo književno djelo *Pismo iz 1920. godine*, već je zabilježeno kako su mnogi uglednici međunarodne zajednice, u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu i poslije toga, pred polazak u misiju u Bosni i Hercegovini, dobijali Andrićevo književno djelo *Na Drini ćuprija* kao obavezno štivo koje im – prema uputama – treba pomoći da bolje razumiju suštinu „sukoba“ u Bosni i Hercegovini.

vrste ignorira prastaru premisu da se u književnosti ne može govoriti o vrijednostima (i interpretacijama) scijentistički, u kategorijama apsolutnoga i tzv. pozitivnih nauka, već ideal u nauci o književnosti ostaje na razini *intersubjektivnoga*. Naravno, uopće ne osporavam ni valjanost Lovrenovićevo čitanja Andrićeva djela, već izražavam frapiranost njegovom (nagrađenom) metodološkom nekonzistentnošću u dezavuiranju svih drukčijih čitanja.

Kako je Lovrenovićevo ostrašćeno pobijanje valjanosti „muslimanskog čitanja“ Andrićeva djela dovedeno u stanje potpune metodološke kontradiktornosti i logičke haotičnosti govori i sljedeći njegov paradoks. Naime, autor eseja piše o „*navodnom* (podvukao E. D.) antimuslimanstvu u Andrićevu djelu“ (27), o „*tobožnjem* (podvukao E. D.) Andrićevom negativnom odnosu prema bosanskim Muslimanima“ (37).⁶ Osim toga, dok se bavi mojim tumačenjem Andrićeva djela u tokovima ideologije *evrocentrizma* i *orijentalizma*, autor eseja odmah u nastavku osjeća „veliku intelektualnu potrebu – da se Andrić doista počne čitati na način na koji se do sada nikad nije čitao, i koji još čekamo, a koji ne bi bježao od tačnosti nekih od premisa na kojima počiva i ovo čitanje“ (moje čitanje), iako je samo nekoliko redova prije toga upravo takvo čitanje nazvao *sablasnim* i *zlokobnim* (27). Svoje neobrazložene stavove autor nastoji poduprijeti citatom Envera Kazaza: „Naravno, moguće je istraživati i negativne aspekte slike Bošnjaka u Andrićevom djelu, pogotovu slike Orijenta...“, te citiranjem Zdenka Lešića: „Na ovome mjestu ne možemo a da se ne sjetimo Andrića i njegovih slika ‘Istoka’ i ‘Istočnjaka’, koje nesumnjivo predstavljaju naš prilog zapadnoeuropskoj tradiciji ‘orijentalizma’“ (28). Ovdje se ne želim zadržavati na Lešićevom i Kazazovom tekstu (moj tekst je posvećen upravo demaskiranju *evrocentrizma* i *orijentalizma* u Andrićevu djelu), koje Lovrenović izvodi iz njihova konteksta pa ih, fragmentirane, uzidu je kao argumente u vlastiti kontekst, u svoju konstrukciju i metodološke kontroverze koje citati ne moraju imati u svome tekstnom integritetu. Dakle, nevjerovatno

---

⁶ Nedosljedno Lovrenovićevo pisanje *M/muslimana* čas velikim početnim *M*, čas malim slovom *m*, valjda znači da time autor obuhvaća *M/muslimane* i kao narod i kao konfesionalnu zajednicu.

je koliko je krupnih metodoloških i logičkih grešaka načinjeno u ovome Lovrenovićevu tekstu. Pogledajmo još neke.

Autor govori o „navodnom antimuslimanstvu“ i o „tobožnjem Andrićevom negativnom odnosu prema bosanskim Muslimanima“, što znači, nedvosmisleno, da on takav odnos Andrića negira, pa sljedstveno tome – svako „muslimansko čitanje“ smatra neukošću ili falsificiranjem. No kada već govori – zapravo kada već misli na taj način – kako je moguće metodološki i logički, na istim stranicama teksta, njegovo priznanje da postoji „tačnost nekih od premisa na kojima počiva i ovo čitanje“?! On odmah dodaje (27/28) citate Kazaza i Lešića koji smatraju da postoje aspekti negativnog odnosa Andrića prema Bošnjacima i „Istočnjacima“! Nastranu to što ovakvim postupkom Lovrenović prisiljava druge tekstove da učestvuju u njegovoj pogrešnoj metodologiji i logičkoj pometnji, i to čak kao argumenti, jer čitaoci njegovog eseja ne moraju imati uvid u integralne tekstove iz kojih su uzeti citati. Nastranu to, već je problem što autor eseja na vrlo malom prostoru navodi svoje i tuđe argumente protiv vlastite tvrdnje da ne postoji negativna slika o M/muslimanima u Andrićevom djelu.

Problem se produbljuje činjenicom da Bošnjaci označavaju kolektivitet. To je uvođenje kriterija ideologijskoga na najvišoj razini, jer šta znači priznanje kako Andrić, ipak, izražava negativan odnos prema jednom *narodu*, čak prema cijelom kulturno-civilizacijskom krugu – prema Orijentu – ako ne situiranje njegove umjetnosti u sferi ideologijskoga?! To je ravno metodološkom „harakiriju“ ovoga eseja što arogantno osuđuje sve bošnjačke autore koji su u Andrićevu djelu prepoznali i tu dimenziju (Šukrija Kurtović, Muhamed Filipović, Muhsin Rizvić, Esad Duraković): Lovrenović konstruira cijeli esej na tome kako je metodološki potpuno pogrešno čitati Andrićevo djelo tako da se u njemu prepoznaje negativan odnos prema M/muslimanima, da bi onda i sam priznao i tu dimenziju Andrićeva djela.⁷

---

⁷ U vezi sa imenima bošnjačkih i bosanskih autora koji su se bavili Andrićem i njegovim djelom, a na koje se Lovrenović poziva, postoji u tekstu jedna vrsta greške koja upućuje na autorsku poziciju pristrasnosti, s onu stranu argumentiranja i analitičnosti. Naime, kada govori o radovima Muhameda Filipovića,

U daljem izvođenju konsekvencija Lovrenovićeva paradoksalnog priznanja da u Andrićevom djelu ipak ima osnova za tvrdnje o Andrićevom negativnom odnosu prema M/muslimanima valja se zadržati na tome kako Lovrenović – negativno, naravno – piše o „bošnjačko-muslimanskoj nacionalnoj ideologiji“ (26) u čitanju Andrićeva djela, a zatim poseže za citatom jednog od navođenih autora o „kolektiviziranju čitanja“ (28). Naravno, ne postoji „kolektiviziranje čitanja“ Andrićeva djela, već je riječ o teorijski legitimnom *intersubjektivnom* čitanju jednoga književnog opusa. S druge strane, ako se priznaje da u Andrićevu djelu postoje osnove za utvrđivanje njegovog negativnog odnosa prema M/muslimanima kao etnosu i konfesionalnoj zajednici, te da su upravo iz njihova krila nastala djela koja negativni odnos također identificiraju i obrazlažu, onda je nelogično osporavati – čak afektivno, kako to čini autor eseja – i takve interpretacije Andrićeva djela. U vezi s tim, nižu se Lovrenovićevi paradoksi. Pogledajmo kako se kumuliraju samo na jednoj stranici njegova eseja.

U vrhu str. 27, neposredno pred „pikiranje“ na moj tekst u kome pišem o negativizaciji muslimana u Andrićevu djelu, Lovrenović govori o *navodnom* antimislumanstvu u Andrićevu djelu. Odmah zatim „privodi“ niz mojih kvalifikativa, „postrojenih“ na vrlo mali prostor, kao na stratište, iz relativno obimnoga teksta, tako da – koncentrirani tom „stilističkom fintom“ – imaju drukčije efekte od onih koje imaju kada su distribuirani po „dubini“ i „širini“ izvornoga teksta. Moje navode i sudove autor eseja ne osporava nikakvim argumentima, već ih afektivno proglašava *sablasnim* i *zlokobnim*, tako da moji sudovi ostaju, zapravo, neokrznuti. Tu se također javlja paradoks u Lovrenovićevu eseju: on krajnje netole-

---

Muhsina Rizvića, Esada Durakovića, čije tekstove kritizira, autor eseja navodi samo njihova imena, bez ikakvoga građanskog i akademskog tituliranja, što i jest uobičajeno u istraživačkim tekstovima. Međutim, kada navodi imena autora čijim tekstovima argumentira vlastitu poziciju, onda veli, što je neuobičajeno: „profesori Zdenko Lešić, Enver Kazaz i Nedžad Ibrahimović“ (str. 27). Činjenica je, međutim, da su autori „obje grupe“ univerzitetski profesori, pa je krajnje nekorektan Lovrenovićev postupak u tome diferenciranju. Jasno je da on tako izražava poziciju pristrasnosti, analizirajući različite interpretacije Andrićeva djela. To je već domen akademskog krivotvorenja i elementarne učtivosti.

rantno, čak afektivno, osuđuje (bošnjačkog) autora zato što smatra da Andrić u svome djelu *satanizira* muslimane, pri čemu Lovrenović i sam naziva tekst toga autora *sablasnim* i *zlokobnim*.

Kontradiktornosti se u eseju nastavljaju. Već u drugome dijelu iste stranice Lovrenović ističe kako postoji velika „intelektualna potreba – da se Andrić doista počne čitati na način na koji se do sada nikad nije /stil!/ čitao, i koji još čekamo, a koji ne bi bježao od tačnosti nekih od premisa /stil!/ na kojima počiva i ovo čitanje“. Dakle, i čitanje koje je maločas nazvao *sablasnim* i *zlokobnim* smatra „intelektualno potrebnim“, priznajući da su neke njegove premise tačne. Opovrgavajući tako samoga sebe, autor ne da ni naslutiti koje su to tačnosti i koje su to premise. Njegova iznenadna „dobrohotnost“, suprotstavljena prethodnome vlastitom stavu, odnosi se na moje čitanje Andrićeva djela u okviru saidovskog *orijentalizma*. Tako se Lovrenovićeva misao ponovo zlopati u procijepu paradoksa i nelogičnosti: budući da je riječ o dijagnosticiranju „*orijentalizma* u Andrićevu djelu, kritičar takvog „dijagnosticiranja“ ne može ostati pri suvislosti tvrdnjom kako *orijentalizma* najprije nema, a onda ga ima, i – što je još veći paradoks – malo ga ima, malo ga nema, odnosno ima ga u nekim premisama. Teorijski i metodološki konsekventno promišljanje mora se opredijeliti: ili ima *orijentalizma*, ili ga nema, jer *orijentalizam* nije nešto tako fluidno da ga čas ima a čas ga nema, nekih njegovih premisa ima u Andrićevu djelu a nekih nema. Takva nekonzistentnost i „analitička nasumičnost“ apsolutno su neprihvatljive u sistematskom promišljanju, jer – *orijentalizam* je „lukava“ ideologija koja upreže umjetnost i znanost u ostvarenju svojih, ideologijskih ciljeva. S druge strane, ako autor eseja priznaje prisustvo *orijentalizma* u Andrićevu djelu, makar i u nekim premisama (!), priznao je i njegovu uključenost u tokove jedne ideologije, iako upravo to odlučno negira u mnogim pasusima svoga eseja. Temeljna namjera cijeloga eseja zapravo je da odrekne valjanost takvom čitanju Andrićeva djela koje u njemu prepoznaje negativan odnos prema M/muslimanima, tvrdeći kako je taj odnos *tobožnji*, *navodni* i sl. Međutim, analiza koju sam maločas obavio pokazuje da Lovrenović ipak priznaje prisustvo *orijentalizma* (a to je ideologija, ponavljam) u Andrićevu djelu, pa to autor potkrepljuje odmah u nastavku (sve na str. 28, prenapučenoj

paradoksima) citatima Kazaza i Lešića. Nužno je u ovom kontekstu podsjetiti na te citate: Kazaz navodi kako „moguće je istraživati i negativne slike Bošnjaka u Andrićevom djelu, pogotovo slike Orijenta, jer ni Andrić, kao ni evropska moderna, nije umakao onome što je Said definirao orijentalizmom“; Lešić zaključuje, ispravno, slično mome sudu: „Na ovome mjestu ne možemo a da se ne sjetimo Andrića i njegovih slika ‘Istoka’ i ‘Istočnjaka’, koje nesumnjivo predstavljaju naš prilog zapadnoeuropskoj tradiciji ‘orijentalizma’“. Malo prije toga, Lovrenović pripisuje mome tekstu u smrtni grijeh što u Andrićevu djelu „primjenjujem Saidovu paradigmu orijentalizma“ (27). Paradoksi su učinili Lovrenovićev tekst metodološki i logički sasvim neprohodnim. Postaje čak nejasno da li je on još uvijek apsolvirao Saidov *Orijentalizam*.⁸

U Lovrenovićevu eseju ima još paradoksa i metodoloških konflikata koji zbunjuju svakog ozbiljnijeg studenta književnosti. Nužno je, naime, osvrnuti se i na to kako Lovrenović nedosljedno tumači odnos književnog lika i njegova pisca kao građanske osobe (23), te „da privatni i građanski život umjetnika valja strogo odvajati od njegova djela“ (12). U nauci o književnosti odavno je jasno upravo to o čemu govori Lovrenović: (relativna) autonomnost svijeta umjetničkog djela od „građanskog života umjetnika“. Međutim, nevolja je u tome što Lovrenović najveći dio svoga eseja posvećuje upravo istraživanju „građanskog života“ Ive

---

⁸ U nastavku teksta Lovrenović piše kako je sa zakašnjenjem upoznao Saidov *Orijentalizam*. Naime, on veli da u vrijeme kada je pisao jedan svoj rad o Andriću (1982) „Tada još nismo znali za Edwarda Saida; njegov kasnije slavni *Orijentalizam* jest bio već objavljen u Americi (1978), ali će proteći još mnogo vremena, i još više strašnih događaja, dok se na našim stranama ne počne citirati...“ (str. 28/29). Ostaje nejasno kada se Lovrenović susreo sa *Orijentalizmom* (u svakom slučaju, bilo je to nakon „mnogo vremena“), a još je zagonetnije u čije ime sve govori, koga li je i s kojim pravom uveo u to „nismo znali“. Ja sam, primjerice, Saidov *Orijentalizam* citirao u svojoj doktorskoj disertaciji (*Poetika mahdžera u SAD*) koju sam odbranio 1981. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu. Pošto sam disertaciju odbranio 1981. godine, to znači da sam nekoliko godina prije toga, u istraživačkoj fazi, iščitavao Saidov *Orientalism*; drugim riječima, komunicirao sam s tim znamenitim djelom dok je njegovo prvo izdanje još uvijek intenzivno mirisalo na štamparsku boju.

Andrića, njegovoj biografiji, neknjiževnoj prepisci, izjavama i sl. zato da bi svim time tumačio Andrićevo književno djelo. To je pozitivizam od kojeg Lovrenović zazire, iako samo deklarativno. Proklamirano načelo o značajnoj (Lovrenović veli: strogoj!) odvojenosti piščeva „građanskog života“ od svijeta njegova umjetničkog djela Lovrenović krši permanentno i u oba smjera. Na jednoj strani, on temeljito pretražuje umjetnikovu biografsku građu, u kojoj Andrićeva privatna prepiska ima značajno mjesto, i bavi se „aspektima Andrićeve ličnosti“ (podvukao E. D.) da bi osvijetlio njegovo djelo i njegove likove (str. 10 i dalje). Ta pozitivistička metoda, kao što rekoh, dobro je poznata u povijesti, i Lovrenović gotovo s indignacijom etiketira njome Rizvićev rad o Andriću iako i sam izdašno koristi upravo tu metodu. No pozitivisti su bili barem, uglavnom, metodološki konzistentni, a najneuspješnije istraživanje je upravo ono koje je metodološki nekonzistentno i nekonsekventno, kao što sam već kazao. Upravo tu Lovrenovićev esej doživljava fatalno stradanje, jer ne samo što „građanski život pisca“ obilno koristi u analiziranju njegova djela (iako je objavio nužnost da se oni „strogo“ odvajaju), već ide i u obrnutom smjeru. To je zaista šokantno. Pogledajmo kako to autor eseja čini.

„...Iz *Znakova pored puta*, iz rijetkih intervjuja, moguće je jasno rekonstruirati i neku vrst teorijskog creda – da je ‘sve u djelu’, da privatni i građanski život valja strogo odvajati od njegovoga djela“ (12). Nevjerovatno je šta sve sadrži ova rečenica.

U zadnjem dijelu rečenice, njen autor ističe kako „privatni i građanski život umjetnika valja strogo odvajati od njegovoga djela“, a u njenom prvom dijelu govori sasvim suprotno: iz *Znakova pored puta* (iako su književno djelo) moguće je *rekonstruirati* neku vrst teorijskog creda Andrićeva! Dakle, iz *umjetničkog* djela Lovrenović rekonstruira *teorijski* credo, i to upravo onaj koji govori o nužnosti odvajanja „građanskog života“ piščeva od njegova književnog djela. Je li uopće moguć veći paradoks i logički kaos?! Osim toga, ovdje književno djelo služi za rekonstruiranje „teorijskog creda“, što predstavlja haotično brkanje sasvim odvojenih sfera. U sve to – da bi metodološka pometnja bila potpuna – Lovrenović je uveo, na istome nivou, i *intervjue* iz kojih – jednako kao i iz Andrićeva književnog djela! – rekonstruira teorijski credo Andrićev.

Da nije u pitanju previd, Lovrenović potvrđuje i sljedećom rečenicom, na istoj stranici, govoreći opet o književnom djelu: „ti su zapisi *uvijek sublimni*, ali *ipak* (podvukao E. D., kao upozorenje na paradoksalnost) daju jasno nazreti /stil!/ da nisu tek poetsko-meditativna uopćavanja, nego da su čvrsto povezani s konkretnim okolnostima života“ (12).

Kao i u prethodnoj rečenici, ovdje smo zatečeni metodološkim tumaranjem, jer autor eseja najprije strogo odvaja umjetničko od „građanskog života“ piščeva, ali zatim ide od „građanskog“ u umjetničko i obratno, „jasno nazirući“ štošta iz jednoga u drugome, u neviđenom metodološkom konstruktumu.

Lovrenovićev esej, dakle, zbog metodološke pometnje ne uspijeva revalorizirati Andrićevo djelo niti ogromnu literaturu o tome djelu koje neporecivo pripada i bošnjačkoj književnosti i čija umjetnička vrijednost se ne da osporiti uprkos ideologijskim naplavama u njemu, jer – valja to ponoviti kao zaključak – nema tekstova koji su ideološki „nevini“.